

Надруковано: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції "Ціннісні орієнтації в управлінні процесом підготовки фахівців педагогіки вищої школи", 25-26 жовтня 2016 року [Текст] / ДВНЗ "Ун-т менеджменту освіти" НАПН України, Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка; [редкол.: Конет І. М. (голов. ред.) та ін.]. - Кам'янець-Подільський : Зволейко Д. Г., 2016. - 159 с.

Шолох О.А.

РОЛЬ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Анотація. У статті аналізуються різні підходи до визначення ціннісних орієнтацій особистості у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, особистість, суспільство, система цінностей.

Постановка проблеми та її значення. Включення особистості до процесу формування нового соціального макросередовища на основі поєднання систем цінностей і ціннісних орієнтацій інших держав з традиційними цінностями й ціннісними орієнтаціями власного народу є одним з найактивніших чинників формування системи цінностей і ціннісних орієнтацій самої особистості.

Особистість як компонент цілісної системи суспільства в процесі своєї діяльності сприяє розвитку суспільства і розкриває власні сутнісні сили. Вона вступає у взаємні ціннісні відносини з окремими людьми і з суспільством в цілому. В суспільному оточенні вона виступає одночасно як діяльний суб'єкт і об'єкт оцінки. Оцінка є специфічною формою відношення людини до дійсності, це схвалення або осуд різних явищ навколишньої дійсності незалежно від їх матеріального чи духовного походження. Вона завжди залежить від цінності — позитивного чи негативного значення оцінюваного для людини, суспільства або певної соціальної спільності.

Поняття «цінність» було введено у науку в середині XIX ст.[1]. Згодом, на основі всебічної та детальної розробки цього поняття, сформувалася спеціальна галузь філософського знання — теорія цінностей, або аксіологія (від гр. «axiós» — «цінність»). Одне з найпоширеніших визначень цінності подає її як значущість певних реалій дійсності з точки зору потреб людини і суспільства. Категорія «цінності» дуже тісно пов'язана з категоріями «потреба», «інтерес». Потреби, інтереси, цінності пронизують усі галузі суспільного життя. За їх допомогою можна дати відповіді на такі запитання: що людині потрібно, у чому вона зацікавлена, що людині дорого. Це поняття дуже близькі, але не тотожні. Потреби людини, перетворені на інтереси, у свою чергу, перетворюються на цінності. Цінність — це дещо позитивне з точки зору задоволення матеріальних та духовних потреб людини. При розгляді поняття «цінності» треба враховувати і моральний аспект проблеми цінностей, тому що розуміння цінностей не може бути зведено тільки до задоволення будь-яких потреб особи [2]. Цінності наповнюють сенсом існування і людини, і суспільства.

Сучасні дослідники, вчені зазначають, що вивчення механізму формування певної системи цінностей, глибини їх засвоєння може бути найбільш ефективним при організації й проведенні відповідних досліджень конкретних соціальних ситуацій. Саме тоді цінності актуалізуються, людина робить свій вибір і приймає рішення щодо подальших дій. Важливу роль у цьому процесі відіграють ціннісні орієнтації індивіда, система його цінностей. В її епіцентрі завжди перебуває відповідний суспільний ідеал, на який орієнтується і яким керується людина в процесі цілепокладання і реалізації своїх життєвих проєктів у діяльності [3].

Ціннісні орієнтації можна визначити як вибір людиною певних матеріальних і духовних цінностей як об'єктів, що визначають її цілеспрямовану життєдіяльність, весь спосіб життя. Ціннісна орієнтація завжди виявляється у сфері розгалужених взаємовідносин між людиною і суспільством, вона дозволяє судити про ступінь втілення соціально необхідних норм, регламентацій, зразків поведінки в індивідуальній свідомості.

Аналіз останніх досліджень. В соціальній психології поняття ціннісних орієнтацій введено як аналог філософського поняття цінностей, однак дотепер нема чіткого концептуального розмежування між цими поняттями. Поняття це було залучене до наукового обігу американським соціологом Т.Парсонсом [4]. У радянській науковій літературі його розглядали в своїх працях В.Б.Ольшанський, А.Г.Здравомислов, В.О.Ядов [5]. Поняття ціннісні орієнтації – міждисциплінарне поняття. Воно виникло на стику кількох наукових дисциплін: на рівні філософсько-соціальних наук (ці орієнтації співвідносяться з категоріями норм і цінностей, нормативно-ціннісних систем і соціальної дії), на рівні конкретно-соціологічних дисциплін – (з категоріями мотивації і управління) в загальній і соціальної психології – (з категоріями, що відображують механізм поведінки і регуляції діяльності людини)[4]. Інтерес до проблеми ціннісних орієнтацій учених, котрі спеціалізуються в різних галузях гуманітарних наук зростає. Вивченням ціннісних орієнтацій займалися також: на філософському рівні - В.О. Василенко, О.Г. Дробницький, Ю.О. Замошкін, Г.Л. Смирнов, В.П. Тугаринов та ін., на соціологічному - А.І.Андрющенко, В.В. Водзинська, А.Г. Здравомислов, Т.Б. Любимова, В.Б.Ольшанський, В.Л. Оссовський, І.М. Попова, А.О. Ручка, В.О. Ядов та ін., на психологічному, точніше соціально-психологічному - М.І. Бобнева, І.С. Кон, М.І. Непомнящая, Ю.Є. Соколовський, Ш.А. Надірашвілі та ін.

Метою статті є аналіз визначення поняття «ціннісні орієнтації» у професійному становленні майбутніх психологів.

Виклад основного матеріалу. Багато дослідників по різному трактують поняття «ціннісні орієнтації». Наприклад В.Б. Ольшанський з'ясовував ціннісні орієнтації у контексті вибору цінностей, розглядаючи їх як спрямованість окремої особистості або групи на різні форми соціальної значущості. А.Г. Здравомислов і В.О. Ядов поняття ціннісної орієнтації пов'язували з психологічним поняттям установки особистості, але оскільки його об'єкт - цінність - мав, за їх визначенням, суспільний характер, то такі установки особистості надалі почали розглядати як соціальні, а сам феномен ціннісної орієнтації - як соціально-психологічний [5]. Як зазначав А.Г. Здравомислов [6], ціннісні орієнтації - це важливі елементи внутрішньої структури особистості, закріплені життєвим досвідом індивіда й усією сукупністю його переживань. Вони відокремлюють важливе для певної людини від недостатньо важливого.

Сукупність ціннісних орієнтацій утворює своєрідну вісь свідомості, яка забезпечує стабільність особистості, спадкоємність певного типу поведінки і діяльності, виражену в спрямованості її потреб і інтересів.

Ціннісні орієнтації є важливим фактором, що зумовлює мотивацію дій і вчинків особистості. К. Клакхон пропонує визначення цінностей як аспекту мотивації, а ціннісних орієнтацій як суб'єктивних концепцій цінностей чи різновидів атитюдів (соціальних установок). Саме це визначення є найбільш поширеним у зарубіжній літературі.

В.Б. Ольшанський інтерпретував "ціннісну орієнтацію" як цілі, прагнення й життєві ідеали, котрі функціонують як певні норми в "груповій свідомості"[1]. Життєві прагнення особистості завжди коректуються "груповою свідомістю", тобто групою, до якої належить ця людина. Однак таке тлумачення поняття "ціннісна орієнтація" дещо наближує його до поняття "цінність". Більш прийнятним є тлумачення "ціннісної орієнтації" як "установки особистості на ті чи інші цінності матеріальної та духовної культури суспільства"[6]. "Ціннісна орієнтація є найважливішим компонентом структури особистості... Це той компонент структури особистості, який являє собою певну вісь свідомості, навколо якої обертаються помисли й почуття людини і з погляду на яку

розв'язується чимало життєвих питань". Тут, як головне, підкреслюється суб'єктивний характер ціннісної орієнтації. Це, по-перше, компонент структури особистості, по-друге - певна вісь свідомості особистості (суб'єкта) [1].

Зважаючи на цей момент, С.П. Подвиг запропонував таке визначення: "Ціннісні орієнтації являють собою якісну характеристику свідомості суб'єкта і виражають його спрямованість на існуючі соціальні цінності в різних сферах життєдіяльності певного суб'єкта"[7]. Тут увага акцентується на те, що ціннісна орієнтація - це спрямованість людської свідомості на ті чи інші цінності; відтак визначається зв'язок між поняттями "цінність" і "ціннісна орієнтація". Подібне за змістом визначення дає М.Ф. Головатий: "Ціннісні орієнтації (чи, рідше, - уподобання) - це певна сукупність ієрархічно пов'язаних між собою цінностей, яка надає людині спрямованості її життєдіяльності"[3].

Аналізуючи наведені та багато інших визначень поняття «ціннісні орієнтації» можна зробити висновок, що ціннісна орієнтація - це компонент структури особистості, певна вісь свідомості, навколо якої обертаються помисли і почуття людини і з огляду на яку розв'язується чимало життєвих питань, і водночас, спрямованість свідомості на цінності навколишнього світу. Форма функціонування ціннісних орієнтацій має певну структуру, яку складають такі елементи:

1) цінності-цілі, детерміновані так чи інакше відображеними потребами (суб'єктивне розуміння об'єктивно існуючих інтересів);

2) цінності-засоби, зумовлені відображенням соціально існуючих правомірних способів дії у кожній зі сфер життєдіяльності суб'єкта;

3) цінності-умови. Це - певні соціальні обставини, в яких відбувається функціонування ціннісних орієнтацій. Цінності-засоби і цінності-умови є нормативними елементами ціннісної орієнтації і являють собою соціальні норми-регулятори людської поведінки. Щодо цінностей-цілей вони постають як інструментальні цінності.

Вплив потреб на формування ціннісних орієнтацій і пошук потрібних засобів і умов задоволення цих потреб завжди опосередковані суб'єктивним моментом - глибиною й адекватністю відображення зазначених факторів. А відображення цих факторів у свідомості суб'єкта може бути адекватним, переключеним або ілюзорним.

Принциповим моментом для визначення ціннісної орієнтації є оцінний елемент. Він пов'язаний з рівнем знання (повсякденним або науково-теоретичним) про оцінюваний об'єкт або явище і містить у собі оцінки майбутнього (цінність-мета), сьогодення (співвідношення цінності-мети з інструментальними цінностями) і минулого (ставлення до різних цінностей-цілей і інструментальних цінностей, що функціонували в культурі минулого).

Як стверджує М.Ф. Головатий окрема людина може визнавати чимало цінностей такими, що реально існують, що впливають на її життя, але далеко не всі з них вона обирає й визнає як свої особисті цілі та завдання життєдіяльності. Більшість усвідомлених цінностей, визнаних як власні, прагнення керуватися ними дають людині можливість взаємодіяти з іншими людьми, робити свій внесок у розвиток суспільства, як у матеріальному, так і в духовному розумінні [8].

Розкриваючи структуру ціннісних орієнтацій у професійному становленні майбутніх психологів з позиції "програми" їх життєдіяльності і конкретних етапів, моментів її реалізації, можна попередньо вирізнити такі різновиди цих орієнтацій:

1) "базові" ціннісні орієнтації суб'єкта, тобто такі, що спрямовані на об'єкти або явища, які є потрібними для підтримання його соціального існування взагалі;

2) "додаткові" ціннісні орієнтації, які виникають на основі "базових" і зумовлені соціальним місцем, що його посідає суб'єкт у суспільному житті;

3) "тимчасові" ціннісні орієнтації. Вони пов'язані зі специфікою реалізації "базових" і "додаткових" на кожному етапі реалізації "програми" суб'єкта;

4) "проникаючі" ціннісні орієнтації. У них цінності-цілі постають як відділені від потреб, що їх породили. У свідомості суб'єкта вони закріплюються як потреби у ставленні.

Такі цінності-цілі, на відміну від цінностей-цілей в інших різновидах ціннісних орієнтацій, спрямовані, насамперед, на конкретні об'єкти або явища інтересу і для реалізації змушені безупинно втягувати у свою сферу нові об'єкти, тим самим забезпечуючи процес безупинного якісного розвитку суб'єкта, виявлення його соціальної активності [7].

На основі аналізу проведених досліджень у різні роки, можна стверджувати, що кожній групі ціннісних орієнтацій властивий "свій" набір цінностей, який зберігає, насамперед, свою цілісність, ієрархію та якісну визначеність; на структуру ціннісних орієнтацій окремих груп суспільства впливають: зміст соціально-економічних, політичних і соціально-культурних процесів, що відбуваються в суспільстві; належність до певного покоління [11]; професія; кваліфікація; освіта [12]; належність до міського чи сільського соціуму [13] та інше; всередині набору цінностей, що становить основу ціннісних орієнтацій певної групи суспільства, відбувається постійна ротація окремих якісних характеристик цих цінностей, яка є тим активнішою, чим менш структуроване і більш транзитивне дане суспільство.

Найвагомішим і найбільш обґрунтованим напрямом вивчення ціннісних орієнтацій були дослідження, які здійснював наприкінці 60-х – у 70-х рр. у США М.Рокич, а також учені в інших країнах на основі розробленого ним методу прямого ранжування цінностей. Цінність М.Рокич визначає як стійке переконання в тому, що певний спосіб поведінки чи кінцева мета існування має потенційне значення з особистого або соціального погляду, на відміну від протилежного чи зворотного способу поведінки або кінцевої мети існування. Для людських цінностей характерні такі основні ознаки:

- 1) загальна кількість цінностей, що є надбанням людини, порівняно невелика;
- 2) усі люди володіють тими самими цінностями, хоча й різною мірою;
- 3) цінності організовані в системи;
- 4) джерела людських цінностей – у культурі, суспільстві і в його інститутах, в особистості;
- 5) вплив цінностей є практично в усіх соціальних феноменах, що заслуговують на вивчення [14].

М. Рокич розрізняє два класи цінностей: термінальні й інструментальні. Термінальні цінності він визначає як переконання в тому, що певна кінцева мета індивідуального існування з особистого й суспільного поглядів заслуговує на те, щоб до неї прагнути; інструментальні цінності – як переконання в тому, що певний образ дій (наприклад, чесність, раціоналізм) з особистого й суспільного поглядів є кращим у будь-яких ситуаціях. Для діагностики індивідуальних ієрархій цінностей М.Рокич розробив метод, що став досить популярним, – метод прямого ранжування цінностей, які згруповано у два списки – термінальні й інструментальні цінності. Масштабні дослідження, які вчений здійснив за допомогою цього методу на загальнонаціональній американській вибірці, дали змогу виявити й проаналізувати зв'язок задекларованої значущості (рангу) різних цінностей з такими змінними, як стать, вік, соціальний стан, достаток, освіта, раса, політичні переконання. Результати дослідження інших авторів засвідчили зв'язок цінностей з деякими особистісними особливостями, а також їхню крос-культурну специфіку. У 80-ті роки С. Швартц (S. Schwartz) і В. Білські (W. Bilsky) спробували створити більш диференційовану й обґрунтовану класифікацію цінностей, ніж у Рокича, і розробили свою діагностичну методичку [15].

В СРСР, незадовго до виходу основних монографій Рокича з проблеми цінностей, було створено дослідницьку групу для вивчення ціннісних орієнтацій. Методичку М.Рокича вже в 70-ті рр. адаптували А. Гоштаутас, О. Семенов і В.Ядов в ІСЕР АН СРСР. У процесі адаптації список термінальних цінностей було істотно змінено – частково через культурні, частково через політичні чинники. Тоді ж різні автори почали звертати увагу на проблему розбіжності між декларованими й реальними цінностями. Найдокладніше проаналізувала методичний аспект цієї проблеми група одеських психологів [16].

Радянські вчені основну увагу приділяли дослідженню ціннісних орієнтацій працівників трудових колективів, виявленню факторів, які зумовлюють певну ієрархію ціннісних орієнтацій населення, що працює [10]. Головна увага приділялась вивченню соціально-психологічних механізмів поведінки людини, способу життя і його впливу на ціннісні орієнтації особистості і навпаки, на виявлення залежності між трудовими і ціннісними орієнтаціями у вільний від роботи час на трудову активність особистості [17].

Висновки. Таким чином, поняття «особистість» не може розглядатися у відриві від соціального середовища, суспільства. Початковим моментом індивідуальних характеристик людини як особистості, є її статус в суспільстві, рівно як і статус спільноти, в якій складалася і формувалася дана особистість. На основі соціального статусу особистості формуються системи її соціальних ролей і ціннісних орієнтацій.

Використані джерела

1. Балобанова Л.М. Категория нормы в психологии студенческого возраста (теоретико – методологический аспект). – Харьков: Консум, 1999. – 240 с.
2. Біла О. Г. Психокорекційні можливості методу активного соціально-психологічного навчання на матеріалі підготовки психологів-практиків. - Дис. ... канд. психол. наук. - Черкаси., 2002.- 241 с.
3. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь - справочник по психодиагностике. – К.: Издательство: Наукова Думка, 1989. – 200с.
4. Курс лекцій з загальної психології: Навчальний посібник. – Донецьк, ДВУ, 2001. – 169 с.
5. Взаємозв'язок правої та лівої півкуль мозку із самовизначенням професійної спрямованості і життєвої позиції підлітків та юнаків // Науково-методичний збірник. - Слов'янськ, 2000, Вип. VII. - С.195-206.
6. Взаємозв'язок правої та лівої півкуль мозку із самовизначенням професійної спрямованості і життєвої позиції підлітків та юнаків // Науково-методичний збірник. - Слов'янськ, 2000, Вип. VII. - С.195-206.
7. Кузьмич Е.С., Емельянов Ю.Н. Теоретические и методологические основы социально-психологического тренинга. - Л., 1983. – 450 с.
8. Боришевський М.Й. Психологія самосвідомості. Київ, 1985. – 124 с.
9. Крайг Г. Психология развития. – Спб.: Питер, 2000. – 992 с.
10. Кроник А.А., Головаха Е.И. Психологический возраст личности // Психологический журнал. – 1983. – № 5. – С. 57-65.
11. Бех І.М. Духовні цінності в розвитку особистості // Педагогіка і психологія. - 1997. - № 1. – С. 116.
12. Началджян А. А. Социально-психологическая адаптация личности. –Ереван: АН Арм. ССР, 1988. - 262 с.
13. Орлов А.А. Теоретические проблемы измерения и оценки качества педагогической подготовки будущих учителей // Проблемы измерения и оценки качества педагогической подготовки учителя: Тез. док. межвуз. научн. конф. – Тула, 1992. – 146 с.
14. Давыдова Т. Б., Шпалинский В. В., Туревский М. А. К вопросу о параметрах адаптации студентов к условиям учебно-воспитательного процесса в ВУЗе // Комплексная проблема профориентации, адаптации и повышения квалификации кадров: Сб. докладов и выступлений. - Минск, 1976. - С. 147 – 150.
15. Динаміка ціннісних орієнтацій студентів-психологів. // Навчальна книга. – Дніпропетровськ, 2000. – С. 190-196.
16. Герасімова Н.Є. Активізація механізмів психологічних захистів в умовах внутрішньоособистісних конфліктів студентів ВНЗ // Психологія: Зб. наук. пр. — К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова. — 2003. — Вип. 19. — С. 186-190.
17. Вуднок М., Френсис Д. Раскрепощенный менеджер. Для руководителя – практика / Пер. с англ. М., 1991. – 234 с.